

BO LÖNNQVIST

Tingens ordning. Om etik kring en stelnad herrgård

I september år 2005 avled på Kulla herrgård i Strömfors, nära staden Lovisa, fru Anna-Ulla Grahn-Wallen. Hon var född på Kulla 1911 och hade levt där hela sitt liv. Gården hade hon ärvt av sin mor, fru Gerda Grahn, som var född 1886 och dog på Kulla på sitt hundra år 1986. Gerda Grahns far, agronomen Gustaf Simolin, av en känd köpmannasläkt från grannstaden Borgå, hade köpt Kulla 1884. Godset som omfattade ca 2000 ha, hade då i 25 år ägts av adelsläkterna Munck af Fulkila och Hisinger. Den nuvarande huvudbyggnaden hade uppförts under deras tid, 1863. Med nämnda damer bröts en linje privata ägare som kan föras tillbaka till år 1419.

Fru Anna-Ulla Grahn-Wallen, som blivit änka redan 1968 och därefter skött gården ensam, hade

1987 med stöd av en ny lag om skydd av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, ansökt om och av Statsrådet (Regeringen), på förord av Strömfors kommun och Museiverket, beviljats fredning av 7 av gårdens till ett 20-tal uppgående hus. Gårdens areal omfattar nu ca 500 hektar, främst skog, ca 100 ha åker och därtill fiskevatten.

Det var följaktligen enligt idén om fredning 1987, som väckte positiv lokal respons, som fru Wallen i sitt testamente bestämt att Kulla herrgård skulle bli en stiftelse, vilket godkändes av Patent- och registerstyrelsen 2006. Uppgiften skulle vara: att bevara Kulla dels som ett levande lantbruk, dels som en natur- och kulturhistorisk miljö. Om ekonomisk möjlighet fanns skulle stiftelsen även stöda den svenskspråkiga lokala kulturen, främst det svenska daghemmet och

Kulla gård i Strömfors. Foto: Bo Lönnqvist

grundskolan i byn Tessjö. Gården skulle inte bli museum, men studiebesök av fackmän kunde tillåtas i begränsad utsträckning. Huvudbyggnaden, vars fasta inredning stått oförändrad sedan 1863, hade inretts på nytt vid Gerda Grahn's giftermål 1907 och hade sedan dess stått i ganska orört skick, likaså rumsplanen, även om bohaget utökats och tingen bytt plats. Kulla representerar sålunda 1900-talets finska herrgårdshem med en typisk provinsiell karaktär. Också damernas intressen avspeglas i inredningen.

För stiftelsens styrelse, som donator själv utsett, började nu en arbetsdryg tid som, förutom rent juridiska, ekonomiska och administrativa frågor, har omfattat en kontinuerlig restaurering av byggnader och park, konservering av husets inventarier och uppgörandet av ett inventarium. Detta arbete aktualiserades också av att Stiftelsen genast i början inledde samarbete med stadsmuseet i Lovisa över en serie presentationer av livsföring, kulturformer och sedvänjor på Kulla, i form av tematiska utställningar. Orsaken därtill var, att ett intresse att få besöka och se gården snart blev aktuellt både bland ortsbefolkningen och turistorganisationer. Så arrangerades i november 2007 på Lovisa museum den första utställningen, över temat "Jul på Kulla gård" och i februari 2009 "Ur Kulla gårds garderob - modekläder från 1920-talet till 1960-talet". Dop- och brudkläder från Kulla visades även 2009 på Riddarhusets utställning "Livets högtider" i Helsingfors. Andra teman som har planerats för utställningar på Lovisa museum behandlar samlandet, resandet och souvenirer, handarbeten, blommor och hobbyn (bl.a. urklippböcker), barnens värld, herrskap och tjänstefolk, torparliv, Kulla gård under inbördeskriget 1918, ett godsarkiv berättar o.s.v.

De osynliga tingen

Med Kulla "ärvde" stiftelsen fru Wallens sista hemhjälp, fröken Inge-Maj Thesslund, som vuxit upp på gården, där hennes far var traktorförare och hennes sex äldre systrar i tur och ordning sedan 1950-talet (1956) arbetat som husor. Fröken Thesslund visade sig som "husande" vara oundgänglig. Dels visste hon vad de 14 rummen

i huvudbyggnaden jämte vindar och skrubbar innehöll, dels kunde hon även berätta om tingen, deras namn, plats och användning, ofta med Kulla-damernas egna uttryck. Som stöd för den inventering som jag påbörjade fanns en fotografisk dokumentation som jag låtit göra inom ramen för Svenska litteratursällskapet i Finland 1969-1971, då jag även på band spelade in intervjuer med Gerda Grahn om livet på Kulla.

Idén till detta forskningsprojekt kom från Nordiska museet i Stockholm. Fru Grahn antecknade under flera år under 1960-talet herrgårdstraditioner som informant för Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv i Helsingfors. Hon gjorde även en beskrivning av inredningen. Möblering och den stilmässiga inredningen var sålunda i huvuddrag dokumenterade i såväl både bild som text.

Saken gällde nu inte bara alla synliga småsaker, utan allt det som fanns placerat i och på skåp, byråar, lådor, konfektaskar, kappsäckar, garderober, skrubbar, undanställt under och ovanpå möbler och på de olika vindarna. Också

Släktfotografier. Foto: Bo Lönnqvist

här visade sig fröken Thesslund vara fullständigt suverän som biträde.

Vi hade först att gå igenom de 10 rummen i nedre våningen och inledde med Barnkammaren, varefter följde Sängkammaren, Stora Salongen, Gula salongen, Fruns kabinett, Herrummet eller Biblioteket. Ännu tillkommer Tamburen, Matsalen, Mellankammaren, Köket med skafferier ("kontor") och Tjänarinnerummet jämte hela övre våningen med två gästrum., sal och sovrum. Gårdens arkiv förvaras i det gamla kontorsrummet i husets källare.

Rekonstruktion - restitution?

Problemen inställde sig redan i Barnkammaren. Den hade fru Wallen i årtal använt som arbets- och skrivrum, ibland även som gästrum. Förutom bokhylla och sekretär, lådor med brev och handarbetstillbehör, urklippsböcker och den ekonomiska bokföreläggningen, stod delar av barnkammardinredningen kvar och endel av fru Wallens och moderns leksaker fanns även här. Skulle också de gamla leksaker som fanns sparade på annat håll i huset, bl.a. en samling i övre våningen, som varit utställd på museum, "återföras" hit? Gårdens lekstuga i parken, byggd och inredd i holländsk stil 1917, kunde kanske på sommaren kompletteras med föremål som nu kom fram?

Vi tog alltså fram allt och placerade ut det i barnkammaren, för att - som vi tänkte - visa besökande det representativa förrådet av herrgårdsflickans lekvärld, från 1880- till 1910-talet. Följande dag, när vi skulle fortsätta sade fröken Thesslund: "Men professorn - jag undrar om vi gör rätt nu, det ser ju så underligt ut, det liksom inte passar in?" - Professorn hade under natten kommit på liknande tankar.

Vilken moralisk rätt hade vi att göra nya arrangemang i Kulladamernas inre värld? Hur mycket skulle vi rekonstruera, eller restituera? Vad innebär oförändrat skick? Vems ordning skulle dominera, den rationellt museipedagogiska eller en förmodad intern ordning, som avspeglar en annan logik än den "vetenskapliga" och som är okänd för oss?

- Fröken Thesslund hade redan förut, i samband med vissa nödvändiga förändringar i huset, bl.a. vid uppstädandet av källare och gårdsarkivet, uttryckt farhågor: "Vad skulle fru Wallen ha sagt? Skulle hon veta, skulle hon nog vända sig i sin grav! Hon kommer nog och spökar". Det är ett uttryck som fröken Thesslund ibland halvt på allvar använder. Hon påstår att man en tid efter ett egenmäktigt ingrepp i huset känner fruns parfymdoft i rummen.

Följande exempel i arbetet fick oss definitivt att förstå, att vi med vår inventering och ambitionen att kunna pre-sentera ett hem, i stället för att låta det re-presentera sig självt, höll på att förstöra en ordning som höll på att gestalta sig för oss. Frågan fick både kunskapsmässig och etisk karaktär.

Med vilken rätt skulle inventeringens makt, som baserades på förnuftet, bestämma över denna "andra värld"? Var gick gränsen för ett omordnande enligt "rationell" klassificering och museala kategorier?

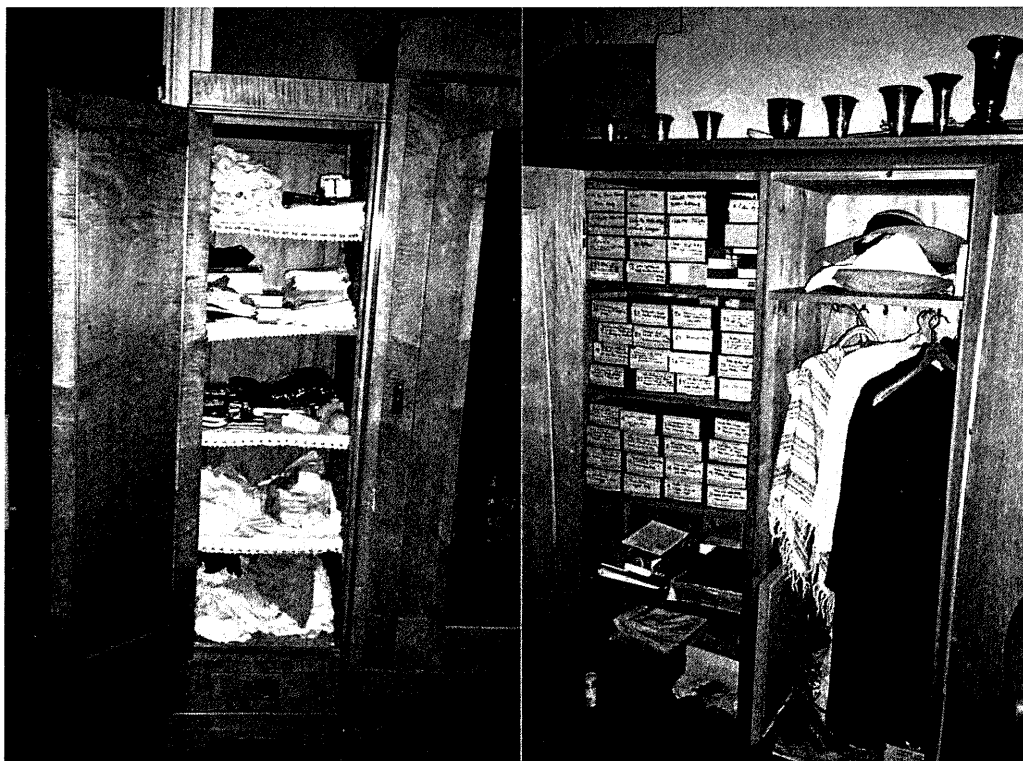

I runda hörnskåpet i förra Barnkammaren förvaras resdagböckerna från 1950-talet till 1990-talet, ca 25 journaler skrivna i ringpärmar. Foto: Bo Lönnqvist

Ett av Kulladamernas intressen, ända sedan Gerda Grahns bröllopsresa 1907 till Tyskland, Schweiz och Italien, var resandet till södern varje vår då sådden var gjord. När dottern Anna-Ulla tagit körkort 1934 kunde man resa med egen bil och detta fortgick in på 1970- och 1980-talet. Vanligen tog man in på de bekanta hotellen, några fanns faktiskt kvar sedan 1907. Ännu år 1991 körde Anna-Ulla Grahn-Wallen i sällskap med två 80-åriga damer till Frankrike, totalt ca 4000 km. -Resorna dokumenterades på olika sätt. Först gjorde man efter varje resa ett album med roliga rubriker (klippta ur tidningar), fotografier, vykort, brev, pressade blommor, autografer, biljetter, menyer, notor m.m.

Vidare hade man fotograferat flitigt under alla resor (1975-98 diapositiv), vilket sedan 1970-talet resulterat i en samling av tusentals diapositiv i 44 lådor jämte katalog. Så kunde man under ensamma vinterkvällar, Kulla var länge en geografiskt isolerad gård, i bild göra resan på nytt och även låta gäster och ortsbor deltaga i

den. Damerna var mycket aktiva i stadens och bygdens föreningsliv och ställde ofta upp med program. Bildalbumen kompletterades av 25 resedagböcker (1955-1991) som förvarades i fru Wallens skriv- och handarbets-skåp i Barnkammaren, men albumen och diapositivskarna i Herrummet. På en hylla i linneskåpet i Sängkammaren fanns ett 20-tal portmonnäer med resevalutor för olika länder. I många rum fanns souvenirer och andra minnesföremål från resorna, bl.a. ett dussin mocka kaffekoppar med inbrända spetsar från Venedig, uppställda i vitrinen eller "skrytkåpet" i matsalen. Dem hade Gerda Grahn köpt åt sina svägerskor under bröllopsresan men senare fått dem som en gengåva. Skåpet med diapositivlådorna innehöll också en samling kläder och på min fråga varför dessa inte hängde i Sängkammarens stora garderob svarade fröken Thesslund, att detta var "allmosor" (d.v.s. dräkter man fått av andra) som inte skulle blandas med de egna, även om man också använde dessa.

Sängkammaren. I linneskåpets vänstra sida ligger på tredje hyllan ett tjugotal portmonnäer med resevaluta för olika länder. De 4500 diapositiven, tagna på resorna, förvaras jämte katalog i askar i pokalskåpet i Herrummet. T.h. s.k. "allmosor", begagnade kläder som erhållits i gåva, men som inte fogades till den gångbara garderoben. Foto: Bo Lönnqvist

Tingens mentala plats - den "andra" inredningen

Parallellt med antecknandet blev inventeringen ett forskningsprojekt, i form av en "kunskapens arkeologi", en insikt om att tingens ordning i sig var ett studieobjekt. Här erbjöds en spelöppning till ett större sammanhang av tänkande kring tingens mentala plats, principiellt av allmänmännisklig karaktär. Detta gick vida ut över de klassiska katalognotiserna, beskrivning, användning och traditioner.

Visserligen har vi empiriskt tillgång till föremålen som delar av den sociala verkligheten, och vi placerar lätt in dem i kanon av historia, kontinuitet, genealogi och tradition, som ett led i vår forskningstradition av inlevelse och tolkning.

Men frågan gäller också en "tankens grammatik", dvs. inte bara det tänkta utan vad som kan tänkas eller inte tänkas i en kultur och huru detta avspeglas i tingens ordning. Tingen förutsätts ha egna identiteter, över vilka det inte är rätt att sätta det västerländska klassificeringsidealets normerande makt. Gränserna för vårt vetande avslöjas så snart vi ger upp det vetenskapliga, rationella tänkandet kring kronologier, epoker,

förändring och kausalitet - d.v.s. regelverket som innebär fastställandet av likhet, benämningar, inflytanden, orsaker och resultat. Avslöjandet sker också så snart vi överger tron på sådana "vetandets figurer" och raster som harmoni, imitation, likformighet och sympatisk förståelse. En ny fråga blir då i vilken form herrgårdskulturen har iscensatt sin begränsande olikhet och därmed sin självdefinierande och självidentifierande representation. På detta sätt kunde arrangemanget av tingen framstå som en "annan inredning" med ett eget "nätverk" av relationer, egna kategorier, begrepp, frågor och även - tystnader. Inventeringens nya uppgift blev att studera och försöka se på vilket sätt denna "andra konfiguration" radikalt skiljer sig från den vetenskapliga i klassisk mening. Det gällde att registrera även spåren av detta "andra subjekt", inte enbart iakttagbara objekt. Problemet växte. Blicken riktades på olika sätt att tala om tingen och sättet på vilket detta tal är arrangerat, vi kunde kalla det "Kulladamernas disposition att strukturera sin tingliga värld", där vi ändå endast indirekt har tillgång till det verbala språket. I denna kontext är alla ting i början likvärdiga. Kulturens - i detta fall herrgårdskul-

Under ett tidningsbord i Herrummet finner man ett trettiotal album med material och minnen från varje resa.
Foto: Bo Lönnqvist

turens, kvinnokulturens, intressekulturens, lokalkulturens o.s.v. - element lever synkront (inte historiskt) och tingens inbördes släktskap, deras ordningshistoria formar den bärande strukturen i levnadssätt, livsstil, språk och ekonomi. Det är först på en arena av rörliga sammanhang tingens skiftande identitet avslöjas. Det är en igenkännandets identitet vars förutsättning är relationen mellan tingen. Vår syn bygger på vissheten om en förbindelse som vi kommit på spåren. Men en sådan "antropologisering" av tingens ordning (ting utan historia, syn-kronologiska korrelationer i andra kulturella former) är både osäker och instabil - så länge den lever nämligen, men inte sedan t.ex. ett hem "frusits" ner och blivit ett statiskt museum, såvda vi inte tar oss före att det minsta rubba den tablå där språk och rum korsas. Koderna i en kultur kan sägas finnas i ett fält som ligger mellan den empiriska ordningen, den kodifierade blicken och den reflekterande kunskapen. Detta förefaller självklart, men varje katalogisering maskerar i själva verket tingens självrepresenterande värde, dvs. deras identitet, och de förlänas en allegorisk roll, låt vara att det sker under devi-

sen "ny kunskap, nytt vetande", dock i ett givet ramverk, t.ex. det "förledande" ordet Barnkammare.

En påträngande fråga blir enl. min mening: enligt vilket ordningsrum konstituerar sig i varje föremålsarrangemang vetandet i en viss kultur? Vems vetande skall dominera en deskription? Vilka etiska implikationer inställer sig omedelbart så fort man öppnar ett skåp, rör om i en garderob med kläder, bläddrar i en ask sysaker för att kunna göra en utställning och presentera en text?

Det unika vetandet

Sedan 1500-talet har det europeiska vetandet baserats på en varseblivning av och insikt om ett "andra", vilket även präglat tingens ordning och format ett epistem av identiteter, differenser, karaktärer, ekvivalenser och ord. I det komplicerade fält av matematisk och fysikalisk ordning (ett deduktivt och lineärt länkande av evidenta och verifierade propositioner/scheman), språkets sätt att skapa kausala relationer och strukturell konstans (av diskontinuala men analoga element) ävensom den filosofiska

Spegelkonsolbordet i Salongen; ärvda ting, reseminnen, plastblommor. Foto: Bo Lönnqvist

reflektionen kring livet, den alienerade människan (som densamme) och de symboliska formerna, är det svårt att placera de humanistiska vetenskaperna bland dem etnologin. Men också tingens ordning är inte så lätt att placera i ett klassiskt vetenskapsmönster - om vi nämligen ser "antropologiseringen" av tingen som den unika metoden att studera tingen i ett fält av osäkerhet eller ständig sekundaritet och av emotioner härledd karaktär, vidare som en svårdefinierbar tillförlitlighet över andra domäner av kunskap, eller som otillfredsställda anspråk på universalitet. Likväl har den humanistiska synen ingen annan plats än i relation till de övriga vetenskapssynerna.

Antropologiseringen innebär att blickarna riktas på ett stadium FÖRE kunskapen om likhetens historia och det nya, möjliga arrangemang av kunskap detta innebär. När vi, som i fallet Kulla herrgård, försöker skapa en det omedvetnas "formella struktur" (!) är det invariablerna (det oföränderliga, formlösa) - en absolut singulär händelse, en specifik isolerad kvalitet, ett fält i passivitet -, inte följderna av händelser, som vi fokuserar på. Etnologin problematiserar i detta fall, genom tingens ordning, den region som gör kunskapen om människan över huvud möjlig, dvs. det som utom människan möjliggör att veta vad som skapar hennes medvetenhet. Blicken riktas på de omedvetna processer som karakteriserar ett visst kultursystem - inte på en viss, historisk-tematisk ordning. I mitt exempel gäller det Kulladamernas förhållningssätt till sin värld och detta når vida utöver tingen, även om det uppenbaras just i arrangemanget av dem - nämligen som dislokation, överraskning, erövring. Men arrangemanget finns också "i språket", existerande i en berättelse. Ur den aspekten är Linnés sentens "Nomina si nescis, perit et cognitio rerum" (Om du icke känner namnen, förgår även din kunskap om tingen) värd att aktualisera och ett dualistiskt sätt att förhålla sig till en så "materiell" och skenbart enkel sak som en föremålsinventering en oerhört krävande utmaning, - inte minst ur etisk aspekt.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Jfr Michel Foucault, Die Ordnung der Dinge. Eine Archäologie der Humanwissenschaften. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1974.

SUMMARY

The order of things; concerning the ethical traditions surrounding a rigid manor house

In the article we come forwards from the 1600s to the present, but with a rare glance at the past. The problem position that the article adopts is the unconscious "formal structure" and "order of things" based on how the manor house Kulla in Strömfors has been furnished over the course of time. The question in the article is how we can come to this order through letting things remain in the order that they were left. The author shows, with reference to Michael Foucault, that from the order of things the unconscious can evolve. The research is based on the author's practical efforts to create a manor house museum from a living manor house.